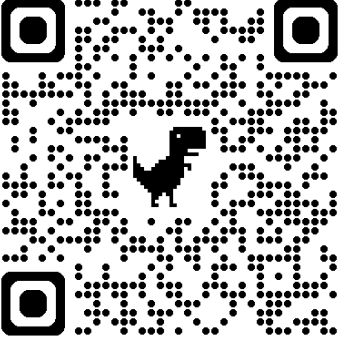

Огляд судової практики Верховного Суду у спорах, пов'язаних з реквізицією (актуальна судова практика станом на 11.06.2025)

- ❖ **Щодо правомірності примусового відчуження належного юридичній особі на праві власності транспортного засобу в умовах воєнного стану**
- ❖ **Щодо неефективного способу захисту прав за позовом про визнання протиправним і скасування акта про примусове відчуження майна**
- ❖ **Щодо відсутності в особи, яка втратила право власності на акції внаслідок їх примусового відчуження в умовах воєнного стану, права на оскарження рішень загальних зборів, прийнятих новими акціонерами**
- ❖ **Щодо можливості реквізиції (примусового відчуження) іноземних інвестицій в умовах воєнного стану**
- ❖ **Щодо способу судового захисту прав у справах про примусове відчуження майна на користь військової частини**
- ❖ **Щодо обов'язковості підписання акта про примусове відчуження або вилучення майна власником такого майна**

Щодо правомірності примусового відчуження належного юридичній особі на праві власності транспортного засобу в умовах воєнного стану

Реквізити рішення	Оцінка суду та висновок
Постанова КГС ВС № 925/323/24 від 12.02.2025 року, з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/125264834# 	Частини 2, 6 статті 353 ЦК України встановлюють, що в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. У разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно, одночасно вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна. Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів. Крім того, статтею 15 Конвенції передбачено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожуватиме життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати

заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Право власності, в тому числі приватної, не є абсолютним; його здійснення має певні конституційно-правові межі. Втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства.

Механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану визначається Законом «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану».

Згідно з пунктом 1 статті 1 зазначеного Закону примусове відчуження майна - позбавлення власника права власності на

індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості.

За правовою природою примусове відчуження майна у власника в умовах воєнного стану є реквізицією.

Оцінюючи правомірність втручання держави у право власності позивача у розумінні положень статті 1 Першого протоколу до Конвенції (дотримання критеріїв «трискладового тесту»), Верховний Суд зазначає, що:

- втручання у право власності позивача переслідувало легітимну мету та було пропорційним у співвідношенні до суспільних інтересів. В Україні із 24 лютого 2022 року діє воєнний стан внаслідок збройної агресії російської федерації. Зусилля державних органів, Збройних Сил України, інших військових формувань спрямовані насамперед на захист життя і здоров'я мільйонів людей, значних зусиль і засобів потребує захист незалежності та територіальної цілісності України, що, окрім іншого, є обов'язком кожного громадянина України;

- Збройні Сили України мають гостру потребу в забезпеченні матеріальними ресурсами, у тому числі спеціальною автомобільною технікою, для належного виконання визначених перед ними завдань;

- за встановленими у справі обставинами Військова частина

підтвердила використання нею реквізованого транспортного засобу для виконання завдань по обороні України. У свою чергу позивач не навів переконливих аргументів на підтвердження того, що відчуження його транспортного засобу для потреб держави в умовах воєнного стану (з можливістю отримати належну грошову компенсацію) становитиме для нього надмірний тягар;

- втручання у право власності позивача відповідає критерію законності, оскільки відбулося у чітко регламентованому, зрозумілому порядку, який діє в Україні.

Правовою підставою набуття державою права власності на спірний транспортний засіб є спірний наказ та акт про примусове відчуження або вилучення майна, які оформлені належним чином та з дотриманням встановленої законом форми; вилучення майна відбулося за попередньою згодою КМВА та із визначенням суми компенсації власнику вартості цього майна.

Таким чином, майно позивача відчужено з дотриманням приписів законодавства України, уповноваженим на те органом (військовим командуванням), тому відсутні підстави для витребування у Військової частини спірного транспортного засобу на користь колишнього власника.

Щодо неефективного способу захисту прав за позовом про визнання протиправним і скасування акта про примусове відчуження майна

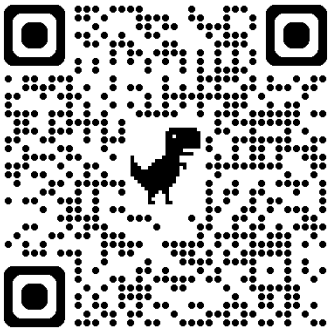
Реквізити рішення	Оцінка суду та висновок
Постанова КГС ВС № 916/1964/23 від 14.01.2025 року, з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/124591724# 	Спосіб захисту прав та інтересів має бути належним, зокрема ефективним, тобто зумовлювати у конкретному спорі той результат, на який спрямована мета позивача, - захист порушеного чи оспорюваного права або інтересу. Застосування способу захисту має бути об'єктивно виправданим і обґрунтованим, тобто залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання, оспорення та спричинених відповідними діями наслідків. Оспорюваний акт про примусове відчуження або вилучення майна не може бути визнаний недійсним у судовому порядку, оскільки це не призведе до поновлення порушених прав позивача. Згідно з положеннями частин 1, 2 статті 4 Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану" (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) примусове відчуження або вилучення майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, погодженим відповідно з Радою міністрів

Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради. У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження або вилучення майна здійснюється за рішенням військового командування без погодження з органами, зазначеними у частині 1 цієї статті.

Позовні вимоги про визнання протиправним і скасування акта про примусове відчуження майна є неналежним (неефективним) способом захисту порушеного права, оскільки акт про примусове відчуження та вилучення майна не є правовстановлюючим документом, а лише засвідчує факт приймання-передачі майна, щодо якого прийняте рішення про його реквізицію; підписання цього акта є лише етапом документального оформлення процедури реквізиції.

Щодо відсутності в особи, яка втратила право власності на акції внаслідок їх примусового відчуження в умовах воєнного стану, права на оскарження рішень загальних зборів, прийнятих новими акціонерами

Реквізити рішення	Оцінка суду та висновок
Постанова КГС ВС № 910/1930/23 від 05.11.2024 року, з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/123012257# 	Між акціонером та юридичною особою існує відповідний правовий зв'язок, що пов'язаний з належністю такому акціонеру права на акції юридичної особи, а також тих правомочностей, які виникають у зв'язку з володінням цими акціями. При цьому, такий правовий зв'язок не виникає між акціонерним товариством та третіми особами, яким право на його акції не належать, оскільки це суперечить сутності корпоративних відносин як таких. Можливість реалізації корпоративних прав, у тому числі, права на управління юридичною особою шляхом участі у загальних зборах акціонерів, нерозривно пов'язане з правом власності на акції. Проте, з 06.11.2022 власником акцій ПАТ "Укрнафта" є Держава Україна в особі Міністерства оборони України, у зв'язку з чим, починаючи з 06.11.2022, позивач перестав бути акціонером ПАТ "Укрнафта", а відтак, і носієм відповідних корпоративних прав. З огляду на те, що позивач не був акціонером ПАТ "Укрнафта" на дату проведення оспорюваних загальних зборів,

такі рішення: (1) не породжують для нього правових наслідків, які спрямовані на регулювання господарських відносин і мають обов'язковий характер лише для суб'єктів цих відносин; (2) не порушують (відсутнє) право позивача на управління ПАТ "Укрнафта".

Твердження позивача про те, що ним вживаються заходи стосовно поновлення порушених прав на акції ПАТ "Укрнафта", не спростовують зазначених висновків, оскільки сам лише факт пред'явлення позову про оскарження правочинів щодо зміни титулу на цінні папери та витребування акцій на користь попереднього власника, не свідчить і не підтверджує наявності у позивача будь-якого правового зв'язку (корпоративного) з акціонерним товариством.

Суд зазначає, що у тексті касаційної скарги позивач підмінює поняття "законного інтересу щодо володіння акціями" та "законного інтересу щодо ухвалення управлінських рішень загальними зборами акціонерів товариства", які, очевидно, не є тотожними.

Так, охоронюваний законом інтерес щодо прийнятих вищим органом управління товариства рішень, як і право їх оскарження, мають саме учасники такого товариства.

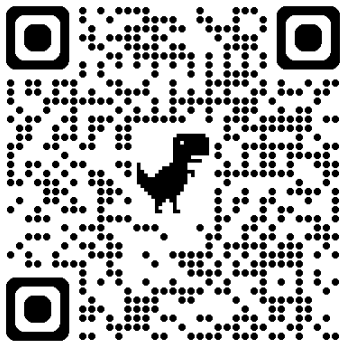
Захищаючи власне право на володіння акціями, позивач вправі оскаржувати в судовому порядку правочини, на підставі яких відбулось примусове відчуження акцій, однак це не свідчить про наявність у позивача охоронюваного інтересу до рішень, ухвалених акціонерами ПАТ

"Укрнафта" після процедури примусового відчуження акцій позивача, оскільки припинення права власності на акції свідчить і про відсутність легітимного інтересу до управління юридичною особою, якою управляють нові акціонери.

З моменту юридичного факту втрати прав на акції особа позбавляється і відповідних корпоративних прав щодо управління діяльністю товариства, як і права оскарження рішень загальних зборів, прийнятих новими акціонерами.

Щодо можливості реквізиції (примусового відчуження) іноземних інвестицій в умовах воєнного стану

Реквізити рішення	Оцінка суду та висновок
Постанова КГС ВС № 910/14242/22 від 08.01.2025 року, з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/124338743# 	Стаття 353 ЦК дає змогу виокремити два види реквізиції, а саме: 1) реквізиція за надзвичайних обставин; 2) реквізиція в умовах воєнного або надзвичайного стану. Ст. 9 Закону "Про режим іноземного інвестування" встановлює гарантії щодо попередження примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб щодо іноземних інвестицій. Так, іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Державні органи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків здійснення рятівних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Зазначена реквізиція може бути проведена на підставі рішень органів, уповноважених на це КМУ. Положення ст.9 Закону "Про режим іноземного інвестування" передбачають неможливість реквізиції лише за надзвичайних обставин у мирний час (однак не під час дії воєнного стану, який наразі триває). Статтею 8 Закону "Про правовий режим воєнного стану" визначено, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради

міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану, зокрема примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка.

Порядок примусового відчуження майна (реквізиція) в умовах воєнного стану врегульований Законом "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану".

Закон "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану" поширює свою дію на будь-яке майно державної, комунальної та приватної форм власності без виключення.

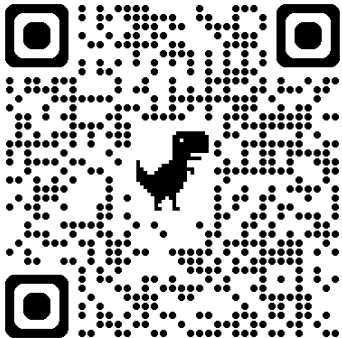
Враховуючи, що станом на момент виникнення спору на території України діє особливий правовий режим, а саме правовий режим воєнного стану, у зв'язку з яким вводяться в дію спеціальні законодавчі норми, що передбачають можливість примусового відчуження майна фізичних та юридичних осіб (без виключення) на підставі

Закону "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану", норми спеціального закону в умовах особливого правового режиму превалюють над нормами законів мирного часу.

Отже, за таких обставин застосуванню підлягають норми ЦК, якими визначено можливість реквізиції майна в умовах правового режиму воєнного стану, та норми Закону "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану", які деталізують процес реквізиції майна в умовах правового режиму воєнного стану.

Щодо способу судового захисту прав у справах про примусове відчуження майна на користь військової частини

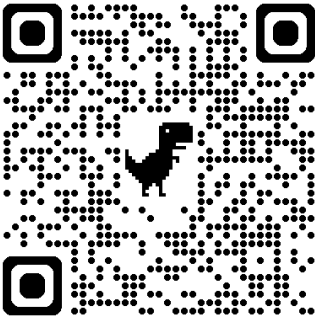
Реквізити рішення	Оцінка суду та висновок
Постанова ВП ВС № 712/3525/23 від 23.10.2024 року, з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/123313995# 	Велика Палата Верховного Суду неодноразово звертала увагу, що спосіб захисту прав та інтересів має бути належним, зокрема ефективним, тобто призводити у конкретному спорі до того результату, на який спрямована мета позивача, - до захисту порушеного чи оспорюваного права або інтересу. Акт про примусове відчуження та вилучення майна не є правовстановлюючим документом, а лише засвідчує факт приймання-передачі майна, щодо якого прийняте рішення про його реєстрацію. Підписання цього акта є лише етапом документального оформлення процедури реєстрації. Скасування цього акта не буде підставою для скасування реєстрації права власності військової частини на примусово відчужене майно. Більше того, скасування вказаного акта не тільки не призведе до відновлення її прав, а й позбавить можливості на відшкодування вартості майна у порядку ч. 2 ст. 11 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» після скасування правового режиму воєнного стану. Оспорене протокольне рішення робочої групи, погоджене листом начальника обласної військової адміністрації, вже

виконане, а тому вичерпало свою дію. Скасування зазначеного документа жодним чином не поверне спірний автомобіль у власність позивачки і не спростує існування документа при вирішенні питання щодо відчуження транспортного засобу. Це ж стосується оспореного листа начальника обласної військової адміністрації, який не є актом індивідуальної дії.

Позивачка обрала неналежний (неефективний) спосіб судового захисту, пред'явивши, зокрема, вимоги про визнання протиправним та скасування протокового рішення робочої групи, акта про примусове відчуження майна та листа начальника обласної військової адміністрації про погодження протокового рішення щодо примусового відчуження спірного майна.

Щодо обов'язковості підписання акта про примусове відчуження або вилучення майна власником такого майна

Реквізити рішення	Оцінка суду та висновок
Постанова КГС ВС № 910/14243/22 від 24.07.2024 року, з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням https://reyestr.court.gov.ua/Review/120626000# 	Відповідно до ч.1 ст.7 Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану" про примусове відчуження або вилучення майна складається акт. Бланк акта про примусове відчуження або вилучення майна виготовляється за єдиним зразком, затвердженим КМУ. В акті зазначаються, зокрема, відомості про власника (власників) майна: для юридичних осіб - повне найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код (п.2 ч.1 ст.7 Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану"). За загальним правилом акт підписується власником майна або його законним представником і уповноваженими особами військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення, і скріплюється печатками військового командування та/або зазначених органів (ч.2 ст.7 Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану").

Водночас у разі відсутності особи, у якої відчужується або вилучається майно, або її законного представника під час складання акта про примусове відчуження або вилучення майна такий акт складається без її участі. У такому разі власник майна або його законний представник має право на ознайомлення з актом про примусове відчуження або вилучення майна (ч.5 ст.7 Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану").

Отже, Закон передбачає альтернативні процедури як для випадків, коли власник майна присутній при складанні акта (ч.2 ст.7), так і для випадків, коли такий власник відсутній (ч.5 ст.7 Закону).

Підписання акта про примусове відчуження або вилучення майна власником такого майна не визнається обов'язковим.

Аналітичний відділ

